

54132

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA BIBLIOTHECARIA

FASCICULUS I.
TOMUS VII.

HAVASI ZOLTÁN

**Tudománypolitikánk és könyvtárpolitikánk
forradalmi öröksége**

SZEGED
1968

Redigit

ZOLTÁN HAVASI

Edidit

Universitas de Attila József Nominata

Nota

Acta Bibl. Szeged

Szerkeszti

HAVASI ZOLTÁN

Kiadja

A József Attila Tudományegyetem

Kiadványunk rövidítése

Acta Bibl. Szeged

Felölős kiadó: Havasi Zoltán

Megjelent 500 példányban (A/5) ív terjedelemben

Kézirat a nyomdába érkezett: 1968. szeptember hó

Készült: linószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-59 és az MSZ 5603-55 szabványok szerint

68-6068 - Szegedi Nyomda

TUDOMÁNPOLITIKÁNK ÉS KÖNYVTÁRPOLITIKÁNK FORRADALMI ÖRÖKSÉGE

A Magyar Tanácsköztársaság és előzményeinek tudomány- és könyvtárszervező törekvései.

1. Törekvések a tudomány és társadalom összefonására

A Magyar Tanácsköztársaság bizonyította be először hazánkban, hogy a munkásosztály hatalma szükséges a tudomány társadalmi hatóerőként való kibontakozásához. A forradalomnak kellett megtisztítania az utat a tudomány haladását fékező erőktől. Mélyreható változások következtek be a végletekig feszített ellentmondások feloldására. A munkáshatalomnak kellett a művelődés, a tudomány leg szélesebb körű bázisát megteremtenie: hatalmi szerveinek kiépítésével, a termelőeszközök köztulajdonba vételével, a proletárdiktatúra államapparátusának és a szocialista gazdasági rendnek a kialakításával. Így lehetett, csak így lehetett utat nyitni a kor igényeivel egybevágó művelődéspolitikai, tudománypolitikai intézkedéseknek.

A kultúra frontján a legfőbb feladat a néptömegek kulturális elmaradottságának megszüntetése, a szocialista kultúra alapjainak megteremtése volt. Mégis, mi mindenre kiterjedt a néphatalom figyelme? Sorra születtek a tervek, a gyors intézkedések. A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikáját bemutató dokumentumgyűjtemény eseménynaptára¹ tükrözi: mennyire szélesre tágult a kulturális front áttétele, milyen sűrűn követték egymást a rendeletek.

A társadalmi tömegmozgalmak sodrásában, a korábban visszaszorított, elnyomott értelmiségiek alkotókészségének felszökése nyomán sorra születtek a tervek, a programok, és gyakran azonnal cselekedni kellett. Ezeket az alkotó hónapokat követő ellenforradalmi korszak szószólói a gyalázkodás, a lejáratás szándékával hangoztatták is eleget, hogy a Tanácsköztársaság kultúrpolitikusai a „tervekben nagy mesterek voltak, de a valóságban vajmi keveset vittek terveikből keresztül”. Erre utalva és a hősi időszak tetteire emlékezve írta Fogarasi Béla 1939-ben (az Új Hang c. folyóiratban, Moszkvában; a cikk a Társadalmi Szemlében 1949-ben újra megjelent): Imre Sándor államtitkárnak „igaza van”, mert 133 nap alatt tényleg nem sikerült az új demokratikus népkultúrát felépíteni, és mégis „néhány hónap alatt, amíg a megcsontosodott bürokraták helyett tanítói szakszervezet választott küldöttjei vezették a népoktatás ügyét, európai hírű tudósok a tudomány és egyetem dolgát, műkedvelő arisztokraták helyett igazi, vérbeli írók, művészek, komponisták tanácsai a művészet ügyeit – e néhány hónap alatt a forradalom kulturális teljesítményeiben is többet ért el, többet tett a demokratikus népkultúra, a progresszív tudomány és művészet érdekében, mint bármely más kormány Magyarországon.”²

Ez a rendszer valósította meg a közös tulajdon gazdasági talaján, a politika demokratia szabad légkörében, a művelődés éltető demokratizmusát. Megvalósult

¹ A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Sajtó alá rend. Petrák Katalin és Milei György. Bp. 1959. 318–321. l.

² FOGARASI BÉLA: A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája. – Társadalmi Szemle, 1949. 3–4. sz. 210–211. l.

az iskolák államosítása, a modern demokráciának ez az elemi követelménye, megnyiták a főiskolák kapui a dolgozó nép előtt. Megnyit a munkásegyletem. A színházakba új publikum vonult be; a dolgozók, munkások közönsége.

Megkezdődött az egész magyar közoktatásügy, művelődésügy szocialista szellemű átszervezése. Azok végezték, akik a forradalom előtti idők klerikális és sovíniszta ideológiai tartalmú uralkodó kultúrájához képest haladóbb nyugati polgári demokratikus kultúra ismeretében nevelődtek, akik a szocialista erők érvényrejutása idején a nép ügyével azonosítani tudták magukat. Végezte továbbá az az „értékes intelligencia”, amelyet a konok, tudatlan, maradi elemeknek a reakciós kultúrdiktatúrája forradalmasított, közöttük olyan értelmiségiek is, akik előtt nem is teljesedett ki a forradalom történeti-társadalmi jelentősége. A forradalomnak a kultúrreakció intézményeinek a lerombolását is vállalnia kellett, és nem tehetett mást, eltávolította azokat, akik ellenálltak, akiket a volt uralkodó osztályok eszméi itattak át. „A tudomány is, akárcsak az egyház és az igazságszolgáltatás a fennálló társadalmi rend függvénye, művelői legnagyobb részét a lakosságnak ugyanabból a rétegből kerülnek ki, mint amazokéi, és az uralkodó osztályok eszméi itatják át.”³ – írja Bernal. A századvég és századelő Magyarországot különösen jellemezte az uralkodó osztály tudományos és közoktatásügyi személyzeti politikája.

Nálunk a cári Oroszország viszonyaihoz képest is elmaradottabb volt a tudomány osztálytartalmú demokratizmusa. Vavilov a forradalom előtti orosz tudomány osztályjellegéről azt írhatta, hogy: „A tudomány területére főként az „alsó néprétegek”, a parasztok, kishivatalnokok és mindenféle „raznocsinyecsek” gyermekei tódultak . . . Az uralkodó osztályok, a gazdag nemesség és burzsoázia csak ritkán engedte gyermekeit tanulni. A tudományos munka hátrányos, bizonytalan és nehéz foglalkozás volt. Sokan azt gyanították (és nem alaptalanul), hogy a tudomány ideológiai-aláírással saját osztályuralmukat. Az orosz tudósoknak e természetes osztálytagozódása következtében világosan megmutatkozott az orosz tudomány alapvetően demokratikus jellege.”⁴ A magyar uralkodó osztályok osztálypolitikája az oroszországihoz hasonló volt. De a tudomány osztályjellege haladáscelenebb volt, a demokratizmus olyan mértékben sem jutott kifejezésre, mint Oroszországban. Nálunk ugyanis „a német, osztrák és a magyar fináncőtke érdekszövetsége . . . kifejezésre jutott . . . a közoktatás rendszerében, a hadsereg szervezetében, a közigazgatási apparátusban, az egyház, a tudomány, a sajtó, a társadalmi és kulturális élet számos más területén.”⁵ Az osztrák–német befolyás érvényesült az uralkodó osztályok politikájában, ez a befolyás formálta a középrétegek gondolkodásmódját, ideológiai, politikai felfogását is. A középrétegekben ugyan éltek a kurucos, 48-as hagyományok is, de vagy eltorzultak a haladást gátló nacionalista, sovíniszta irányba, vagy elfakulva helyet adtak az osztrák–német befolyásnak. Ez az ideológiai hatás zárta el az utat minden más, haladóbb nemzetközi befolyás elől.

Ezért kellett a Tanácsköztársaságnak olyan sok intézkedést tennie a művelődés demokratizálása érdekében. Tette ezt úgy, hogy nem támaszkodhatott a népi származású értelmiségi elemek sorára. Hiányzott Magyarországon a népből kinőtt tudósok serege, rétege is. Hiányzott azoknak a szélesebb köre, akik a magyar társadalmi-történeti valóságban gyökerezve, történelmi perspektívába ágyazva szabtak volna irányt a magyar társadalmi fejlődésnek, haladásnak, a korszerű tudományos

³ BERNAL; J. D.: Tudomány és társadalom. Bp. 1954. 25. l.

⁴ VAVILOV, SZ. I. A hazai tudomány fejlődésének útja. – A tudománytörténet kérdései. Szerk. Nádor György. Bp. 1954. 17–18. l.

⁵ BALÁZS BÉLA: A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Bp. 1958. 48. l.

kutatásnak. Éppen ezért igen nagy azoknak a kispolgári, vagy polgári indítású értelmiségieknek a történelmi érdeme, akik a nyugati polgári haladás eszméin nevelődtek, de felismerték a magyar nép érdekeit, és a polgári demokratizmust és radikalizmust is meghaladva a szocialista követelmények, eszmék jegyében dolgoztak, formálták a kultúrpolitikát, a tudománypolitikát.

A munkásosztály hatalmával megteremtett gazdasági és társadalmi alapon a kultúrpolitikuskok tevékeny közreműködésével vchette kezdetét Magyarországon átfogó tudománypolitika, aminek természetesen a tudományszervezési oldala került előtérbe a forradalmi időszakban. „A tudományszervezés mint jelszó és program a Tanácsköztársasággal vonult be a magyar tudományok történetébe.”⁶ Ekkor történik először átfogó kísérlet hazánkban – a tudományok közötti egyenlőtlen fejlődést befolyásolandó – a kutatások irányának és arányainak korszerűbb meghatározására, a természettudományos alap kutatások szerepének felismerésére, a természettudományos műveltség világnézeti jelentőségének felhasználására, a tudomány és termelés összekapcsolására. A tudománynak a gazdaságban, az iparban betöltendő szerepét rendelkezések határozták meg. „A Népgazdasági Tanács abból a célból, hogy a szociális ipari termelésbe a tudomány és a technika szakembereit a lehető legnagyobb mértékben bevonja, a Népgazdasági Tanács Tudományos Műszaki Tanácsát létesíti. A tanács feladata a Népgazdasági Tanács főosztályai és a főosztályok szakosztályai működésének tudományos és műszaki szempontból való ellenőrzése, szakismeretével való támogatása és kifogásainak, illetve észrevételeinek az illetékes népbiztosokkal vagy a Népgazdasági Tanács elnökségével való közlése.”⁷ A társadalom fejlődési törvényszerűségeinek, a társadalom történetének kutatása is először kerül hazánkban világosan megfogalmazott tudománypolitikai programba. A Történelmi Materializmus Kutató Intézetének felállításával, a társadalomtudományi kutatások kijelölésével a Tanácsköztársaság a tudománynak a társadalomban betöltött szerepét határozta meg. „Az intézet célja, egységes irányt adni a történelmi kutatásoknak, kijelölni és megoldani azokat a feladatokat, melyek egyrészt a történelmi materializmus elméletének teljes kiépítésével, másrészt annak alkalmazásával kapcsolatosak.”⁸

Tudományos tanácsok felállításában, önálló kutatóintézetek szervezésében nyilvánul meg a korszerű tudománypolitikai felfogás és jutnak érvényre az állami és társadalmi irányítás harmóniáját tükröző nézetek.

A tudomány történetének tanulmányozásában nyomon követhetők a tudománypolitika kialakulásának ösztönzői. Egyik ilyen tényező a gazdaság, a társadalom, a kultúra fejlesztése érdekében szükséges szakemberképzési követelmény. A Tanácsköztársaság tudománypolitikája arról vall, hogy komoly gondot fordítottak az egyetemek szakemberképző és tudósképző feladatainak meghatározására. A felsőoktatás reformtervezete az egyetem keretében külön választotta a gyakorlati pályára készülők oktatását a tudományos kutatók képzésétől. A szándék az volt, hogy az egyetemen képzett kutatók tudományos intézetekben a legkiválóbb tudósok irányításával folytassák majd munkájukat.

Új tudósnemzedék nevelésére volt szükség, és ezt a feladatot nem lehetett a Magyar Tudományos Akadémiára bízni. „Az áltudomány elaggott vénei helyére állnak majd az igazi tudósok és a rozzant intézmény majdnem százéves fennállása után végre az lesz, amire alapították: a tudomány akadémiaja.”⁹

⁶ BELLÉR BÉLA: Tudománypolitika a Tanácsköztársaság idején. – Valóság, 1959. 2. sz. 94. l.

⁷ A Népgazdasági Tanács 49. N. T. sz. rendelete. – Tanácsköztársaság, 1919. 71. sz.

⁸ A Történelmi Materializmus Kutató Intézete. – Vörös Újság, június 18.

⁹ Vörös Újság, 1919. április 16-i szám.

A Magyar Tudományos Akadémiát a Tanácsköztársaság nem akarta felszámolni, de mert „a politikai reakciónak és az áltudománynak pártolásában vezérszerepet vitt”, működését a népbiztosság kénytelen volt felfüggeszteni. „Az Akadémia helyiségeinek és berendezéseinek oly felhasználása van tervbe véve, mely ebből az intézményből a tudományos kutatás igazi otthonát teremti meg” – szögezte le a Közoktatásügyi Népbiztosság júniusban készült jelentése.¹⁰

Ez a jelentés, amely a Tanácsköztársaság márciustól júniusig végzett egész művelődéspolitikai tevékenységét felölelte, összegezte, ad alkalmat az átfogó értékelésre. Tükrözi azt a széles skálát, azt a működési kört, amelyre a Népbiztosság figyelve kiterjedt. Tartalmazza azokat az intézkedéseket, amelyeket a rendelkezésre álló rövid idő alatt a népbiztosok irányításával a kultúra munkásai tettek. Tükrözi azonban azt a kiforrotlanságot is, ami a művelődéspolitikát az adott körülmények között jellemezte. Valamennyi összefüggésre az ország nehéz gazdasági, éles politikai és súlyos katonai viszonyai között nem derülhetett fény. De nem kerülhetett sor annak elemzésére sem, hogy vajon a gazdasági, társadalmi alapokon mikor teremthetnek meg a feltételei a megalapozott művelődési és tudományszervező munkának. Fel lehet vetni, sőt kár lenne elhallgatni, a tudománypolitikában is fellelhető tudományelméleti megalapozatlanságot, sok vonatkozásban az intézkedések történelmi perspektívába állításának hiányát. Kétségtelen a történetietlenség: nem számoltak a tudomány irányítói eléggé a magyar múlt hagyományaival, így a jövő felrajzolása is bizonytalanabbá vált.

Mégis az egész kultúrpolitikai és ezen belül tudománypolitikai felfogások és az egyes intézkedések iránya egyértelműen a haladás irányába mutatónak minősül. Radikálisan, forradalmian törtek előre a korszerű, újszerű megoldások, módszerek a hátrahagyott kulturális örökség vallásos, feudális, nacionalista ideológiával átszőtt bozótján. A tudományszervező tevékenység az áporodott intézményeket igyekezett felrázni és a társadalomépítés szolgálatába állítani. Tudomány és termelés, tudomány és társadalom, tudomány és tudatátalakítás kapcsolatai a magyar tudománytörténetben együttesen először itt fogalmazódnak meg. Itt válik a hatalmon levő osztályok, az állam hivatalos programjává az egész társadalom érdekeit képviselő tudománypolitika.

2. Könyvtárosok a haladásért vívott harc élvonalában

a) A szóvirágos hivatalos kultúrpolitika és a társadalom „kauzális nézéséből” fakadó, a szakszerűség jegyében fogamzó könyvtárpolitika.

Ez a program felöleli a könyvtárügy társadalomban betöltendő szerepkörét is, a könyvtári munkának a művelődési ágazatok között, a tudományos kutatás szervezésében fontos helyet jelölve ki. Népünk művelődéstörténetében a könyvtári munka a Tanácsköztársaság által teremtett tulajdon- és osztályviszonyok objektív feltételei között válhatott először társadalmi méretű és jelentőségű üggyé. Büszkén mondhatjuk el, hogy a könyvtári vállalkozások irányításának szubjektív feltételei sem hiányoztak, mert a Tanácsköztársaság legkezdetén ott álltak a szocialista munkára felkészült könyvtáros szakemberek, akik joggal állíthatjuk – az egész művelő-

¹⁰ Jelentés a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről. Budapest, 1919. június. – A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Szerk. Petrák Katalin és Milei György. Bp. 1959. 214. l.

déspolitika alakulására befolyást gyakoroltak, akik Szabó Ervin munkatársi körében készültek fel történelmi feladataikra.

Különösen érlelt, világos programmal jelentkezett a haladó könyvtárosi front a Tanácsköztársaság idején. Szinte kész könyvtárpolitikai program megvalósítása vehette kezdetét az első magyar proletárdiktatúra kikiáltása után. Milyen előzmények után alakult a helyzet ilyenén? Mi jellemezte a könyvtári munkával összefüggő felfogások alakulását a múlt század utolsó, és e század első évtizedeiben? Milyen összefüggéseket találunk könyvtárpolitika, művelődéspolitika és tudománypolitika között ebben a korszakban?

Az 1890-es évek elején a könyvtárosok, a könyvtárak iránt érdeklődők, de legfőképpen a hivatalos kultúrpolitika képviselői az 1885-ös hivatalos könyvtári statisztikai felmérés adatainak a bővületében éltek. A György Aladár szerkesztette 1885-ös adatokat publikáló közlemény „adatokat nyújt közel harmadfél ezer hazai könyvtárról, melyekben összesen nyolcadfél milliónál több könyv őriztetik.” „... Magyarország könyvtárakat illetőleg aránylag a művelt világ gazdagabb s minden esetre figyelemre méltó országai közé tartozik.”¹¹ Kudora Károly is e számok ismeretében hazafiúi önérzettel írja: „Könyvtáraink száma tehát fajunk életképességének és kulturális törekvésének biztos tanújele.”¹² Ha azonban a számok mögé tekint, ha könyvtáraink tartalmát nézi, nem zárkozhat el annak kijelentésétől, hogy „műveltségünk fátylójának fénye csak a magasabb pontokat világítja meg s nem bír még azon átható erővel, hogy a sötétebb alsó részekre is kiterjedjen. Hozzáférhető könyvtáraink legnagyobb része a szorosan vett tudományos művelődés tárháza és csak azok által élvezhető, kiket a tudományok szeretete lelkesít.”¹³ Nagy nyilvános könyvtárak felállítását ajánlja, amelyekben az ipari és kereskedelmi ismeretek népszerű irodalma is megtalálható. Kudora nem nagy igényű, már megjelenésekor elég elavult szakmai instrukciókat tartalmazó kézikönyve a bevezetésben helyesen utalt ugyan a kor követelményeire, mert az alsóbb néposztályok igényeire rámutatott, de figyelmé köréből kiesik a tudomány új követelménye, így nem látja, hogy könyvtáraink állománya a tudomány számára sem kielégítő tartalmú, s nincs kellőképpen feltárva a kutatás számára.

Sem könyvtárost, sem kultúrpolitikust nem találunk még a múlt század utolsó évtizedében hazánkban, aki felismerné a könyvtárak társadalmi funkcióját, a könyvtáraknak a gazdaságban, a társadalomban, a művelődésben, a tudományban betöltendő szerepét. Nem fogadhatjuk el a Horthy-korszak egyik vezető könyvtárosának, Pasteiner Ivánnak a megállapítását: nálunk először Wlassics Gyula vetette meg a könyvtárpolitika alapjait. Tény, hogy a kormányzat Wlassics minisztersége idején létesítette a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát és az Országos Felfüggyelőséget 1897-ben. Kóhalmi Béla elemezte már e szervezetek tevékenységét, rámutatott azok országos méretekben sovány eredményeire; és kimutatta működésük retrográd voltát.¹⁴ Wlassicsék könyvtári felügyeleti rendszere, könyvadományozó akciója nem olyan elvekből indult ki, hogy a kor társadalmi ellentmondásait tükröző kulturális ellentmondásokat, „a tudásnak és műveltségnek félelmetes különbségeit a vagyonos osztályok és proletárok között áthidalják”,¹⁵ bár könyvtárakat eleinte

¹¹ KELETI KÁROLY: Előszó. – Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Szerk. György Aladár. Bp. 1886.

¹² KUDORA KÁROLY: Könyvtárta. Bp. 1893. XII. 1.

¹³ uo.

¹⁴ KÓHALMI BÉLA: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárgyge. Bp. 1959. 79–96. 1.

¹⁵ SZABÓ ERVIN magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. Bp. 1959. 13. 1.

ezzel a hirdetett programmal létesítettek, hanem éppen hogy élbe vágjanak annak a folyamatnak, ami a nép körében a társadalmi öntevékenység révén művelődésben és öntudatosodásban elindult.

Igaztalan lenne a kép, ha megtagadnók Wlassicsék akciójában részt vevő minden vezető könyvtáros jószándékát, vagy kétségbe vonnánk magának Wlassicsnak a könyvtárfejlesztés terén megnyilvánuló vitathatatlan érdemeit. De letérnénk az egzakt társadalomszemlélet talajáról, ha az egyes emberck megnyilvánuló akaratát, tudatát vennénk alapul a lezajlott folyamatok megítélésében, különösen akkor, ha ebben az ellentmondások fokozódására hajló korszakban mégis kideríthető tényeket figyelmen kívül hagyánk. Wlassicsék társadalmi léte, helyzete volt meghatározó tényező cselekedeteikben. Igaztalanok lennénk akkor is, ha a korunkban felismert követelményeket vetítenénk vissza elébük. Magyarországon a múlt század utolsó évtizedében a társadalmi-gazdasági viszonyokból következően nem tűzhetett ki senki sem olyan feladatokat, nem kovácsolhatott olyan művelődéspolitikai, könyvtárpolitikai programot, mint amilyent az Egyesült Államok könyvtárosai ezekben az években már meg is valósítottak. Nem kapcsolódhattak például a tudománypolitikai célkitűzésekhez, mert vizsgálódásaink azt bizonyították, hogy hazánkban ilyenekről akkor még nem beszélhetünk. Az általános művelődési igények társadalmi méretű kibontakozásával találták szemben magukat. Olyan erők jelentkezésével kellett számolniuk, amelyek a társadalmi mozgástörvények érvényesülése folytán kerültek felszínre. Felismerték-e, felismerhették-e a művelődés folyamatának társadalmi alapjait? Milyen osztályerők és nézetek vezették intézkedéseiket?

Má már látnunk kell, hogy van az emberi művelődésnek egy törvényszerű folyamata, ennek a folyamatnak vannak fejlődési szakaszai. Ez a folyamat a társadalmi-gazdasági előrehaladással összefüggésben tárható fel, és országonként differenciálendő. Az egyes országok, népek nem képesek átugorni bizonyos fejlődési szakaszokat. A tudomány társadalmi funkciójának alakulásában, változásában is törvényszerűségek érvényesülnek. Amíg egy ország kellő színvonalú iparral nem rendelkezik, nem is merülhet fel a tudomány termelő erőként ható szerepe. De az iparosodás ütemének felgyorsulása esetén is, a tudománynak – a társadalmi fejlődés üteméhez igazodva – előbb az általános kulturális színvonalra gyakorolt hatása jut érvényre. A tudomány társadalmi méretű alkalmazásának igénye csak a társadalom viszonylag fejlett általános kulturális bázisán merülhet fel.

A művelődés, a népművelés nagyobb történelmi korszakban vizsgálendő folyamatában több tényező együttes érvényesülése figyelhető meg, ha a társadalmi alapokat kutatjuk. Így elemezhető az egyes osztályok társadalomban elfoglalt helyüktől meghatározott szándéka, szerepe.

Ha a hazai könyvtári munkával összefüggő múlt század végi nézeteket vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy még nem a tudomány érdekei dominálnak a különböző felfogásokban, hanem az általános művelődéssel összefüggő elvek érvényesülnek.

E korszak művelődési viszonyainak megvilágításához, de a későbbiek megértéséhez is (hisz egy nagyobb történelmi folyamatról van szó) segítséget nyújt a lengyel Suchodolski felfogása, aki a népművelés társadalmi alapjait kutatva állapította meg: „A népművelés létrejöttében, tehát a 18–19-ik század fordulóján három külön, de gyakran egy áramlatba fonódó erőt kell megkülönböztetni. Az első ilyen erő a burzsoáziának az a törekvése, hogy kiszélesítse a természetudományos horizontot és czecket az ismereteket elterjessze. Ez a törekvés a felvilágosodás korának ideológiájában, irodalmában és sajtójában, irodalmi és tudományos – főképpen franciaországi

– szalonok vitáiban, antiklerikális jelszavakban, a tudomány és tanulás szabadságáért folyó küzdelmekben jutott kifejezésre. Második erőként a fiziokratizmus által terjesztett eszméket kell megjelölni; ezek a szak- és általános képzés által nyújtható bizonyos mérvű ismeretek általánossá tételében és az alacsonyabb társadalmi rétegek, különösen a nép képzésének követelésében nyilatkoznak meg. Harmadik erő is jelentkezett; hiszen ez a kor az elnyomott osztályok, főképp a munkásosztály mozgalmainak kezdetét is jelenti (pl. a 19. sz. eleji angol helyzet). De a parasztmozgalmak is azt tanúsítják, pl. a dániai népfőiskolák, amelyek abból a törekvésből születtek, hogy a természettudományok, különösen a sajátos paraszti világnézet térjesztőivé váljanak. E három társadalmi forrásból táplálkozó népművelési törekvések egészen napjainkig élők maradtak.”¹⁶

Hazánkban később jelentkeznek, tehát rövidebb korszakra sűrűsödnek ezek az áramlatok, mert lényegében csak a múlt században kezd kialakulni a burzsoázia és veheti kezdetét a munkásmozgalom, de bonyolultabban és összetettebben is jutnak érvényre, mert a polgárosodást fékezi, a dolgozó osztályokat kíméletlenül üldözi a liberalizmus mezében tetszelgő feudális maradványokkal átszőtt burzsoá-földesúri állam apparátusa. Bár a felvilágosodásnak hazánkban is nagyszerű hagyományai vannak, de eszméinek társadalmi méretű terjesztésére csak a múlt század végén kerülhet sor, a polgári természettudományos ideológia tömegméretű hatása még ezután érvényesülhet csak. Az általános és szakműveltség iránti igény kibontakozása a tőkés fejlődésnek induló társadalomátrendeződés talaján jelentkezhet. De a régi és az új, egyre szaporodó társadalmi ellentmondások együttesen ható sűrűjében felszökik az elnyomott néposztályok gazdasági, politikai, ideológiai követeléseinek mutatója, különösen az agrárszocialista mozgalmakkal összefonódó művelődési vágy. Az uralkodó osztályoknak fel kell figyelniök a társadalmi haladás diktálta kulturális követelményekre, de ügyelniök kell arra is, hogy ne vegyen ez a társadalmi mozgás olyan sodrást, amelyik hatalmukat veszélyeztetné.

Wlassics kultúrpolitikájának összetevői így világosodnak meg; ezek a tényezők készítetik – függetlenül hirdetett nézeteitől – könyvtárfejlesztő intézkedésekre, és művelődést hirdető ünnepi beszédekre. Nem érdektelen rámutatni azokra a megnyilatkozásokra, amelyek még a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának megalakítása előtt hangzottak el, amelyek bevilágítanak a kultúrpolitikai szervező munka mögé. Ifj. Návay Lajos az alföldi munkáskérdésről szólva a Budapesti Szemle-ben 1895-ben ezt írja: „... a múlt tanulsága felvilágosításul szolgálhatna a társadalom előkelőbbjeinek, mert a pusztá körülmény, hogy népünk szeret olvasni, és hogy könnyen elhiszi mit olvas, hatalmas és áldásos fegyvert adhat a társadalom kezébe ... népkönyvtárak fölállításával mód adhatnék egyrészt a társadalomnak az általános közérdeket ott szolgálni, hol nagyon is reászorul, másrészt pedig a nép eszmészeretetének helyes irányításával a ferde és káros befolyásokat kiküszöbölni.”¹⁷ Itt lelhetők fel tehát a Wlassics-féle „könyvtárpolitika” eszmei mozgató rugói. Pastiner Iván biztatására sem tekinthetjük könyvtárpolitikánk elődjének az 1897-ben indult hivatalos könyvtárszervező akciót.

Könyvtárpolitikánk kezdeteinek alapjait a nép körében indult társadalmi mozgalmakban találjuk meg, azokban, amelyeket a hivatalos kultúrpolitika letörni szándékozott, de amelyen a Wlassics-féle akciók kudarcot vallottak.

Az elnyomott osztályok művelődési törekvéseinek objektív szükségszerűségét

¹⁶ SUCHODOLSKI, B.: A népművelés társadalmi alapjai. – Népművelési Értesítő, 1963. 1–2. sz.

¹⁷ NÁVAY LAJOS: Az alföldi munkáskérdés. – Budapesti Szemle, 1895. 226. sz. 65. l.

felismerő könyvtáros, Szabó Ervin ezekben az években már készül hivatására, és ki fogja mondani, hogy „semmiféle társadalmi intézményt nem lehet tartósan fönntartani, amely nem a tömegnek, helyesebben a társadalom egy vagy több rétege, osztálya szükségleteiből, tehát érdekéből fakad és annak tovább is megfelel. Bizonyos, hogy minden intézményt, amely akár eredeti céljától eltért, akár azon tömegek szükségletei változtak, melyeket kielégíteni hivatva volt, csakis kényszerrel – a politikai és jogi hatalom esetleg szelídebb, a fegyveres hatalom durvább kényszerével – lehet fönntartani.”¹⁸ „A társadalom kauzális nézése” (Szabó Ervin szavai) teszi majd lehetővé olyan könyvtárpolitikai felfogások kialakítását, amelyek alapjául szolgálnak a Tanácsköztársaság könyvtárügyének, amelyeknek az útmutatásait a mi szocialista építőmunkánkban is felhasználhattuk, sőt a jövőben is felhasználhatjuk.

A 90-es években azonban könyvtárpolitikai koncepciókról még nem beszélhetünk, különösen akkor nem, ha a tudománypolitikai vonatkozásokat keressük. Az eszmélés jeleivel találkozunk, főként azok részéről, akik a külföldi viszonyokban tájékozódhatnak, akik az egyetemi és könyvtári intézmények fejlődésének külföldi példáit ismertetik. „Az Egyesült Államok egyetlen intézménye sem mutat olyan rohamos haladást, mint a főiskolák. A tanszékeket szaporítják, a tanerőket gyűjtik, laboratóriumok, kórházak, könyvtárak épülnek s a fejlődés forrásai kiapadhatatlannok.”¹⁹ A második nemzetközi könyvtári konferenciáról szóló híradásban olvasható: „Az első nemzetközi tanácskozás óta (1876) az ó- és újvilág könyvtári életében sok és jelentős változás történt s magát a könyvtári tudományt egy új, szabadabb és racionálisabb szellemnek jótékony hatása kezdte izgatni. Enyhülni kezdett az a rideg fölfogás, hogy a könyvtár egy magába zárt hideg szisztéma s életén szükség szerint a tudomány misztikuma borongjon. Ma a könyvtár a komoly tudományosságnak s az általános művelődésnek egyik leglényegesebb tényezője s céljai szerint önállósuló intézményként önálló feladatokra van hivatva.”²⁰ De nemcsak a külföldi példák ébresztgetik a hazai könyvtárosok lelkiismeretét, hanem a századfordulótól megújuló tudomány haladó nézetű képviselőinek egyre élesedő bírálata is. Az egyetem bajairól szólva hangzik el: „... a studens nehezen fér a könyvekhez, az új tudományos folyóiratokat a könyvtárban nem olvashatja. Modern könyvtári épületekre, a könyvtári dotáció felemelésére, a könyvek könnyen hozzáférhetőségére, akadémiai olvasótermekre van szükség. Szakítani kell ama téves felfogással, hogy a könyvtár könyvconserváló és nem könyvforgató intézmény.”²¹

Évről-évre élesebben – a társadalmi ellentmondások éleződésével párhuzamosan – vetődik fel a tudomány kiváltságosai és a tudományból is részt követelők elletéte, a tudományos műhelyek és a könyvtárak életére is kivetítődik a szembénálló nézetek harca, erősödik a kritikai megnyilvánulások hangja. A kulturális elmaradottság okait keresve rávetítődik a fény a tudományos könyvtárakban uralkodó állapotokra. Jászi Oszkár írja: „... egészen más könyv fog napvilágot látni, ha szerzője a Bibliotheque Nationale kincseiből táplálkozott, egy a tudományt megbecsülő, művelt és jóindulatú könyvtári adminisztráció hathatós támogatását élvezve, mintha odahaza egyre-másra nem találja a könyveket (mert azok az egyetemi tanár urak dolgozószobáit ékesítik) s emellett egy-egy hideg, goromba vagy bizalmatlan te-

¹⁸ SZABÓ ERVIN: Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására. – Népművelés, 1907. 9–10. sz. 270. l.

¹⁹ GRÓSZ EMIL: Külföldi egyetemek. – Budapesti Szemle, 1896. 335. sz. 46. l.

²⁰ A második nemzetközi könyvtári konferencia Londonban. – Magyar Könyvszemle, 1897. 327. l.

²¹ IMRE SÁNDOR: Két beszéd az egyetem bajairól. – Budapesti Szemle, 1900. 285. sz. 495–496. l.

kintettel találkozik, a mely gyakran súlytja a szegény ismeretlen kutatót, a ki megzavarta az urak vagy a szolgák kedélyes kaszinózását.²²

Századunk elejére már a termelés, a társadalom differenciálódása következtében, a városiasodás folyamatának felgyorsulása révén, a munka, az értelmiségi munka, a tudomány differenciálódása nyomán új könyvtári törekvéseknek kell születniök. A specializálódás szakkönyvtárakat teremt, a városi könyvtárak ügye a várospolitikai kérdések színvonalára tör, a munka szakosodása szakképzést követel, a társadalmi mozgalmak a művelődés demokratizálását, a könyvtárak nyilvánosságának fokozását sürgetik. Növekedik a társadalmi valóság követelte átfogó és a szakszerűség jegyében fogamzó könyvtárpolitika iránti igény és a könyvtárak irányításában mutatkozó szóvirágos általános kultúrpolitikai nézetek közötti ellentmondás. Anakronizmussá kezdenek válni Wlassics Gyula „mély kultúrpolitikai gondolatai”, „nemes és fenkölt elvei”. Haladó értelmiségi és tudósi körökben nem is hagyják már szó nélkül ezeket az elavult kultúrpolitikai fogásokat. Herman Ottó nyílt levéllel fordul a Budapesti Szemle szerkesztőjéhez. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége élén álló Wlassicsról éles vonásokkal rajzolja meg képét: „Senki sem tudja közülünk a művelődés örök igazságait oly comprehendíve tárgyalni, oly erős közhelyekre öltöztetni s oly szerepszerűen előadni, mint ő; mindez a propaganda terén erőt jelent – és minisztersége idejében élő tanúi is voltunk annak, hogy levelezési és megnyitási tevékenységével a művelt laikusok körében még a secessio túlságainak is hívőket tudott szerezni; igaz, hogy nem mindig műértelemmel, de mindenestré jogászi dialectikával . . . Hogy egy ilyen szabású férfiú, a vidékre kiszállva, nagy külső hatást érhet el, abban senki sem kételkedett, de hogy az érdemlegesség tekintetében mivel éri el, abban nem mindenki bízott, hogy ez csupa színarany lesz . . .”²³

Felkészült könyvtárosoknak kell vállalkozniok a szakszerűség fokozásának fejlesztésére, szakemberekké kell nevelni a könyvtárak munkatársait. Könyvtárpolitikai nézeteket, felfogásokat kell tisztázni, mert ezek szabják meg a könyvtári munka tartalmát, irányát.

Egyik nagy tanulsága századunk első két évtizedében munkálkodó könyvtárosok elméleti tevékenysége értékelésének, hogy többen is vállalkoztak a könyvtárosi szakismeretek összefoglalására (Ferenczi Zoltán, Gulyás Pál) a könyvtárosok képzése, továbbképzése szándékával, de munkáik ma már a szakma tantörténeti érdekű műveivé váltak, Szabó Ervin viszont könyvtártudományi monográfiát, vagy tankönyvet ugyan nem írt, de szakkikkeinek, a gyakorlat kívánta elméleti fejtegetéseinek, könyvtárpolitikai nézeteinek mondanivalója maradandónak bizonyult, máig időszerű; könyvtárosaink útmutatásait ma sem tudják nélkülözni.

b) Szabó Ervin, könyvtárpolitikánk megalapozója.

Miben rejlik Szabó Ervin felfogásának időtálló volta, miért tekintjük őt könyvtárpolitikánk megalapozójának, milyen körülmények formálták nézeteit?

Jászi Oszkárnak van egy tömör jellemzése Szabó Ervinről, a könyvtárosról: „Szabó lelkesen szerette könyvtárát. Még pedig két okból is. Először, mert végtelen örömet okozott neki az új könyvekkel és folyóiratokkal való foglalkozás. Szinte szerelmes ujjakkal lapozta át a legújabb irodalmat és kevés ember volt oly tájékozott.

²² JÁSZI OSZKÁR: Kulturális elmaradottságunk okairól. Bp. 1903. 9. l.

²³ HERMAN OTTÓ: Nyílt levél a szerkesztőhöz. – Budapesti Szemle, 1904. 336. sz. 473–477. l.

a tudományos újdonságokról, mint ő. Másodszor mivel óriási jelentőséget tulajdonított egy jó és modern könyvtárorganizációnak a proletariátus szellemi felemelkedése szempontjából. Volt benne valami hadvezéri, amint könyvtárát vezette. Az ember érezte, hogy könyvtárorganizációs művészete neki szellem-erkölcsi bataillonok szervezése volt az osztályuralom erődítményeivel szemben.”²⁴

Tömör, találó, megjelenítő ez az emlékezés, előttünk áll „a tudós, a szocialista teoretikus, a történész és forradalmár” (Kóhalmi Béla szavai) könyvtáros érzékelés képe. Törvényszerűnek tarthatjuk, hogy a társadalmi mozgás kitermelt egy haladó könyvtárost e korszakban, aki szószólója lesz a korszerű könyvtári törekvéseknek, de a könyvtárosi szakma számára külön helyzeti előnyt jelent, hogy olyan személyiséget, aki felismerte a társadalmi törvényszerűségek érvényrejutását.

Nézetei, könyvtárpolitikai felfogásai harcban születtek. Cikkei, tanulmányai között „egyetlen egyet nem találunk, amely ne valami hadállásból származott volna”.²⁵

Szabó Ervin, ha nem is foglalta pontokba, vagy külön programba a könyvtári munkával összefüggő nézeteit, a könyvtárak társadalmi funkciójáról vallott felfogásait, de megnyilatkozásaiból, hátramaradt írásából egy teljes, a mi fogalmainkat is kitöltő könyvtárpolitikai koncepció világlik ki; a magyar könyvtári tevékenység történetében az első ilyen szabású és maig is ható elméleti alapvetés.

Kudora Károly, Gyalui Farkas új könyvtári hivatást hangoztató, de lényegében maradi társadalompolitikai nézetei, Wlassics Gyula, Berzevitz Albert a kor igényeiről is szónokló, de a feudálkapitalista konzervatívizmust tükröző felfogásai után, Ferenczi Zoltán és Gulyás Pál szakszerűbb, demokratikusabb, a külföldi példákra hivatkozó, nemzetközi kitekintésről tanúskodó, de a társadalmi fejlődés perspektívájának felismerésétől vonakodó, a magyar társadalmi valóság feltárását nélkülöző megnyilatkozásai idején, forradalmi frissességgel, tudományos megalapozottsággal, a társadalomszemléletben a történelmi materializmus világnézetének érvényrejutásával, a problémák részleteiben és összefüggéseiben megnyilvánuló biztonsággal, és a nép ügye iránti hallatlan odaadással jelentkeznek Szabó Ervin cikkei, beszédei, tanulmányai. Felrázó és üdítő hatással törnek be nézetei a tudomány és műhelyei áporodott atmoszférájában. Az osztályérdekek merev falán, az értelem el-tompultságán azonban gyakran megtörnek gyakorlati törekvései. Kudarcok kezdik örölni erejét, de újra és újra vállalja a harcot. Ha szűkebb körben is, de hatnak felismerést ösztönző gondolatai, tervszerűen nevelődik közvetlen munkatársi gárdája, akik már a forradalom tetteire készülhetnek.

Szabó Ervin könyvtárpolitikai nézetei kialakulásának körülményei sokoldalúan bizonyítják a könyvtárak társadalmi funkciójáról vallott nézetek osztályjellegét. „Vannak könyvtárosok és könyvtárpolitikusok, akik – bár a városban élnek – még mindig a földesúr szemével nézik a népet. Úgy látják, hogy akik szegények anyagi javakban, azok szegények érzelmi és észbeli jószágokban is.” – írja 1911-ben.²⁶ Könyvtárpolitikai koncepcióinak egyik legerősebb vonása a tiszta, őszinte, legszélesebbkörű művelődési demokratizmus. A könyvtári munka helyét, irányát ő határozza meg korában a legvilágosabban. A könyvtárelmélet alkalmazásának (a könyvtári szakirodalmat nemzetközi viszonylatban rendszeresen tanulmányozta) és fejlesztés-

²⁴ JÁSZI OSZKÁR: Ha Szabó Ervin nem hal meg. – Századunk, 1928. 530. l.

²⁵ KÓHALMI BÉLA: Szabó Ervin, a könyvtáros. – Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi és művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. Bp. 1939. 7. l.

²⁶ SZABÓ ERVIN: Mit olvasnak és mit olvassanak? – Népmivéls, 1911. 2. sz. 60–64. l.

tésének legszebb példáit az ő gyakorlati és elméleti munkásságában lelhetjük fel. Ismerte, felfedte a könyvtári fejlődés és a társadalmi-gazdasági előrehaladás összefüggéseit, kölcsönhatásait: „... azon mértékben, amint egy ország iparosodik és mezőgazdasága belterjesebbé válik, kezd szintén gondoskodni” könyvtárakról.²⁷ A könyvtárak állami irányításáról és a néptömegek könyvtári kultúrát teremtő tevékenységéről dialektikusan gondolkodott. Számos esetben hadakozott az állami beavatkozás ellen, egyrészt az akkori osztályérdekeknek megfelelően és az adott politikai lehetőségek keretei között, másrészt – a mi számunkra is utat mutatva – a társadalmi öngazgatás perspektíváiban gondolkodva. Értelmet megvilágítók és időtálló megállapításai a könyvtári munka tartalmáról, természetéről, a könyvtárosok feladatairól és képzéséről. Ezeket legmarkánsabban Graesel könyvtári kézikönyvről írt kritikájában²⁸ és „Az egyetemi könyvtárról” c. cikkében²⁹ fejtette ki.

A könyvtári munkáról mindig az általános művelődési helyzetbe ágyazottan szólt. Könyvtárpolitikai fejtegetései egyben művelődéspolitikai jelentőségűek. Meszebb lát, mer messzebb tekinteni, mint a korabeli pedagógusok és politikusok. „A pedagógusok és politikusok – írja –, akik a nemzeti műveltség egységéről beszélnek, célt látnak ott, ahol csak eszköz van. Nem egységes műveltség csinálódik, hanem csak egységes művelődési intézmények.”³⁰ Számunkra egyébként ebből a megállapításból az a tanulság szűrhető le, hogy a szocialista termelési viszonyokon alapuló és e viszonyok megszilárdítására, fejlesztésére visszaható könyvtári munka szervezésének nem az egységes magyar könyvtárügy az alapelve, hanem az egységes szocialista kultúra megteremtésére irányuló harc támogatása, ami az egységes hálózatba szervezett könyvtári intézmények együttes tevékenységével érvényesíthető.

Könyvtárpolitika és tudománypolitika viszonyával tételszerűen Szabó Ervin munkásságából kiszűrhető koncepcióban sem találkozunk. Ennek okait a tudománypolitika előtti kezdetleges fokában leljük fel és a korszak művelődési viszonyaiban találhatjuk meg. A könyvtári munkával összefüggő írásaiban figyelmének irányát, mondanivalóinak arányát a közművelődési könyvtári munka fejletlensége, a tömegek művelődési érdekei határozták meg. De éppen ebből a felfogásból eredt, hogy nem húzott éles határt tudományos könyvtár és közművelődési könyvtár között, amikor a műveltség demokratizálásáért harcolt, egyben a tudomány tömegkapcsolatainak perspektíváit is látta. Személyes tudományos tevékenysége, az elébe kerülő problémák megoldásában megnyilvánuló tudományos igényessége, a társadalomtudományi és természettudományi kutatások segítése érdekében elvégzendő bibliográfiai munkák követelése, a tudományos könyvtárak segédkönyvtárait és szakrendjeit bíráló elemzései tükrözik az elavult tudományfelfogással szembeni tudománypolitikai nézeteit és mutatják a könyvtárakkal szemben támasztott követelményeit.

A Budapesti Szemle még a századforduló évében is makacsul bizonyítandó a rendszerbe vetett bizalmát és a művelődési kormányzat életképességét, hivatalos könyvtári statisztikai adatokkal hivatkozik: „... ha nem is versenyezhetünk min-

²⁷ SZABÓ ERVIN: Emlékirat közégi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten. – Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. Bp. 1959. 210. l.

²⁸ SZABÓ ERVIN: Dr. Arnim Graesel: Handbuch der Bibliothekslehre. – Magyar Könyvszemle. 1902. 3–4. sz. 510–516. l.

²⁹ SZABÓ ERVIN: Az egyetemi könyvtárról. – Huszadik század, 1907. 964–973. l.

³⁰ SZABÓ ERVIN: Emlékirat közégi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten. – Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak, és kritikáinak gyűjteménye. Bp. 1959. 229. l.

den tekintetben a külfölddel . . . azt mindenesetre mutatják ez adatok, hogy könyvtárak tekintetében kiváló helyet foglal el a művelt nemzetek sorában.”³¹ A könyvtáros Kudora Károly sem szabadul a nemzeti büszkeségtől: „Könyvtárak dolgában . . . nem állunk a külföld mögött.” De a tények, személyes tapasztalatok elől nem lehet kitérni: „Sajnos, e szellemi kincs nagy része, mint arról személyesen is meggyőződtem, nem áll sem a tudomány, sem a nemzeti eszme szolgálatában, mert jobbára csak egyéni ízlés és pillanatnyi szükséglet szüleményei. Nagyrésze holt intézményben van elzárva, felettük a haladás szelleme – elrepül.”³²

A kormányzat 1912. évi egyetemalapítási intézkedései tudománypolitikai felismeréseket igényeltek volna. A vidéki egyetemek (debreceni, pécsi) felállításáról szóló törvény meghozatala után a könyvtári kihatásokat is vizsgálni kellett, mert „egyetemet modern, jól berendezett könyvtár nélkül elképzelni, azt anélkül megnyitni nem lehet.”³³ Jogos volt az aggodalom, hogy a vidéki városok miként tudják biztosítani az egyetemi oktatás és kutatás könyvtári feltételeit, hisz a főváros tudományos könyvtári helyzete sem volt kielégítő.

Szabó Ervin, akit a kormányzat iránti tisztelet nem befolyásolt, leplezetlenül tárta fel a főváros könyvtári állapotait: „. . . a szakemberck és kutatók régen tisztában vannak azzal, hogy Budapest tudományos könyvkészletei a legelemibb tudományos szükségletet sem elégítik ki.” „Rá kellett egyszer kézzelfogható számok világításában mutatni, hogy nemcsak ún. népkönyvtárak dolgában maradtunk el, hanem tudományos könyvtárak tekintetében is csehül állunk.”³⁴

A kor tudományosságáról és könyvtári állapotairól Szabó Ervin által rajzolt kép tényanyagával és érvgazdagságával annyira figyelemkeltő volt, hogy feledtetni nem igen lehetett. A könyvtári ellátottságról korábban festett illúziók helyett Gulyás Pálnak is könyvtári „problémákról” kellett írnia. Igaz, hogy írásai inkább csak praktikus könyvtári szakkérdéseket öleltek fel, nélkülözték az átfogó problémafelvetést.³⁵ A szakproblémákba fordulás, a koncepciótlanság menekedés volt a világot rázó forradalmak, háborúk elől.

Szabó Ervint is keserűség fogta el a háború miatt, de forradalmi hitét nem veszítette el. Háborúellenes szervezkedést folytatott: Lukács Györgyöt, Babits Mihályt, Balázs Bélát és Gábor Andort hívta tanácskozássokra,³⁶ és egyengette azoknak az útját, akik a Tanácsköztársaság idején a könyvtári programmal előálltak – már nélküle, de az ő útmutatásait követve.

c) Kommunista könyvtárpolitika.

A forradalmakat megelőző időszak tanulmányozása közben fény derül arra, hogy az osztálytársadalmakban az uralkodó osztály uralkodó felfogásai mellett – sőt, ha társadalmi hatásukban nem is, de színvonalukban ceket túlhaladón – kifejlődnek az elnyomott, kizsákmányolt osztályok érdekeit tükröző nézetek elemei

³¹ [CSÁSZÁR ELEMÉR] r-r: Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címjegyzéke. – Budapesti Szemle, 1900. 283. sz. 157. l.

³² KUDORA KÁROLY: Könyvtárpolitika és az egyetemek. Bp. 1912. 4. l.

³³ PERSIÁN KÁLMÁN: Az új egyetemek és könyvtáraik. Kolozsvár, 1914. 4. l.

³⁴ SZABÓ ERVIN: Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten. – Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. Bp. 1959. 215–217. l.

³⁵ GULYÁS PÁL: Könyvtári problémák. Bp. 1917. 180. l.

³⁶ JÓZSEF FARKAS: „Rohanunk a forradalomba.” A modern magyar irodalom útja 1914–1919. Bp. 1951. 18. l.

is, amelyek a termelési, társadalmi tapasztalatokból fejlődnek ki, amelyek az ezen osztályok jövőjét felismerő munkások, parasztok, és értelmiségiek legjobbjaiak műveltségi fokával, nemzetközi látókörével állnak összefüggésben.

Ezekre az elemekre épülő tudománypolitikai és könyvtárpolitikai elvek bár nem kerülnek rendszeres kifejtésben tudományos megalapozással megfogalmazásra – már csak azért sem, mert nem külön, hanem a társadalmi haladással együtt gondolható el azok megvalósítása –, mégis többre hivatottak, mint az uralkodó tudományfelfogások, kultúrpolitikai koncepciók, mert a jövő számára, a társadalmi haladás irányába mutatnak utat.

Az osztályharcban születő, az általános politikába koncentrált, tehát a gazdasági politikával is egybevető programmal tudja aztán a Tanácsköztársaság a maga tudománypolitikai és könyvtárpolitikai gyakorlatát kifejleszteni. Ekkor emelkedik hazánkban először a kutatás és a könyvtári tevékenység irányítása a korabeli társadalomtudomány szintjére. Ekkor nő túl a tudománypolitika és könyvtárpolitika a közigazgatás, a tanügyigazgatás színvonalán, a kutatás és a könyvtári munka irányításának, befolyásolásának elvei nemcsak a jogban jutnak kifejezésre, hanem a felépítmény egyéb részeivel, sőt a gazdasági alappal, a termeléssel kerülnek összefüggésbe. A könyvtárpolitikai gyakorlatot az objektív társadalmi törvényszerűségek felismerése és a termelés és társadalom, a természettudományok és társadalomtudományok, az emberi élet és a megismerés szolgálatába állítása jellemzi. A Tanácsköztársaság tudományos és könyvtári törekvéseit tudománypolitikai és könyvtárpolitikai színvonalú tevékenységekként értékeljük; mert egzakt társadalomszemléleten alapulnak.

Nagy tanulsággal jár a Tanácsköztársaság könyvtárügyét irányító személyiségek tevékenységének értékelése. A szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok teszik lehetővé és követelik meg a könyvtárak társadalmi hatóerőként való felhasználását. Másfelől, a könyvtári munka társadalomépítő akciókba való bekapcsolása akkor lehet hatékonyabb, ha a vezető könyvtárosok között vannak kiemelkedő felkészültségű olyan személyiségek, akik személyes súlyukkal, politikai éleslátásukkal, tudományos tekintélyükkel befolyást gyakorolnak, gyakorolhatnak a kulturális célkitűzések kialakítására, akik felismerik a könyvtári munkának a művelődés egész rendszerében elfoglalt helyét. Dienes László és Köhalmi Béla a Tanácsköztársaság idején 30 és 35 évesek voltak, de Szabó Ervin körében nevelődésük, forradalmiságuk, szakmai felkészültségük, kultúráltságuk, kultúrpolitikai látókörük nyilvánvalóvá tette, hogy alkalmasak a kommunista könyvtárpolitika vezető posztjainak betöltésére, tevékenységük a művelődéspolitikai összefüggések felismerése jegyében alakul. Szabó Ervin tanításai szerint jártak el. „A Szabó Ervin-i hagyomány azt jelenti, hogy a könyvtárak ügye nem választható el sem az egész ország szellemi életét irányító tudománypolitikától, sem az egész nép művelődési szintjének emelésére irányuló törekvésektől, még kevésbé valamennyi dolgozó réteg anyagi életfeltételeinek gyökeres megjavítását célzó, haladó mozgalmaktól” – írta Köhalmi Béla a Tanácsköztársaság könyvtárügyéről szóló tanulmányában.³⁷

A Tanácsköztársaság könyvtárpolitikáját formáló, majd érvényrejutató könyvtárosok ennek a hagyománynak a szellemében munkálkodtak. A haladó, sőt a leg-haladóbb mozgalmakkal szövődött össze tevékenységük. Köhalmi Béla feljegyzéseiből tudjuk, hogy az októberi polgári forradalom hónapjaiban, a kommunista párt vezetőinek letartóztatása után, az illegális Vörös Újság több száma a Fővárosi Könyvtárban készült; Rákos Ferencnek, a Vörös Újság főszerkesztőjének munka-

³⁷ KÖHALMI BÉLA: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 32. l.

helye Dienes László igazgatói szobája volt.³⁸ Alpári Gyula, Bolgár Elek, Révai József és a szerkesztőség más tagjai fordultak itt meg. Itt tanácskozott Dienes László a jövő könyvtári feladatairól Lukács Györggyel, aki tagja volt az illegális központi bizottságnak, és aki a Tanácsköztársaság idején a Közoktatásügyi Népbiztosság egyik vezetője lett. Kőhalmi Béla dolgozott ki terveket, előterjesztéseket a tanácskozáások számára. Ezek az előkészítő iratok szolgáltak alapul a Tanácsköztársaság kikiáltása után tett könyvtárügyi intézkedésekhez. A Könyvtárügyi Program, Az országos könyvtárügy rendezésének általános alapelvei és Az országos könyvtárügy szervezete c. iratok felölelték a könyvtári munkával összefüggő legfontosabb teendőket, tükrözték az egész nép művelődési szintjének emelésére irányuló törekvéseket, korszerű tudománypolitikai felfogásról vallanak, valóban a haladó mozgalmakkal való összefonódásról tanúskodnak.

Ez a szemlélet jut érvényre Dienes Lászlónak a Tanácsköztársaság idején, a Vörös Újság 1919. május 4-i számában közölt cikkében.³⁹ Ennél tömörebben, eszmei vonalat tekintve világosabban, közérthetőbben és szakszerűbben, mind a közművelődés, mind a kutatás és szakképzés érdekeit felölelőbben máig sem fejtett ki senki sem könyvtárpolitikai felfogást nálunk.

Ez a publikálásra került könyvtárpolitikai program leleplezi a burzsoá kultúrpolitikát és felfedi az osztályérdekeket. „A régi világ osztálykultúrpolitikája megnyilvánult könyvtárpolitikájában is. Könyvtár kevés volt s keveseké volt.” Feltárja a könyvtárak társadalmi funkcióját, megszabja a könyvtári munka irányát. Felrajzolja a szervezeti perspektivákat is. Nézete szerint egy közművelődési könyvtárhálózatot és a tudományos kutatás és szakképzés céljaira egy szakkönyvtári rendszert kell kiépíteni. Szól a könyvtárak állami és társadalmi irányításának módjáról. Kifejezi a néptömegek kultúrát teremtő, tudományt fejlesztő tevékenységéről vallott nézeteit. „A proletár társadalomban a tudósok kasztja is megszűnik, a tudomány is megszűnik kiváltság lenni . . .” Ebbe a röviden fogalmazott programadó cikkbe még a könyvtári munka tartalmáról, természetéről, a könyvtárosok feladatairól és képzéséről formált vélemények is belefértek. Konkrét gyakorlati tanácsok, módszertani iránymutatások sorát tartalmazza a markáns összefoglalás.

Nemcsak könyvtári program maradt a művelődéssel és tudománnyal való kapcsolat, hanem a már említett népbiztossági jelentés tanúsága szerint a könyvtárpolitikai tevékenység szervesen beépült az egész művelődésügy rendszerébe. A jelentés „Főiskolák” fejezete után a „Könyvtárügy” következett, megelőzve a „Tudományos intézetek” témáját. Ez a sorrend ugyan pusztán formális szempontként is felfogható, sőt bizonyára nem lehet e tényből tartalmi következtetésekre jutni, mégis arra emlékeztet és annak megállapítására készítet bennünket, hogy a könyvtárpolitikai nézetek kiforrottságukban megelőzték a tudománypolitikai alapvetést. Ez a körülmény a könyvtári szakterület felelősei iránt fokozza az elismerésünket, mert előrelátásukról tanúskodik, más oldalról nézve viszont az is figyelembe veendő, a tapasztalatok arra mutatnak, hogy a valóságban könyvtárpolitikai gyakorlati tevékenységgel nem lehet elébevégni tudományszervezési alapelvek kidolgozásának és gyakorlati megvalósításának. Az mutatná igazán tudományos kutató tevékenység és könyvtári munka szerves összekapcsolását, ha a tudománypolitikai tervek részeként jelentkeznének a könyvtári szolgáltatásokra vonatkozó programok.

Ez a megállapítás a legcsekélyebb mértékben sem csökkenti a Tanácsköztársaság könyvtárügyi népbiztosainak érdemét. Különösen, ha figyelembe vesszük,

³⁸ uo. 53. l.

³⁹ DIENES LÁSZLÓ: Kommunista könyvtárpolitika. – Vörös Újság, 1919. május 4-i szám.

hogy a könyvtári munka irányítóinak mindig két irányban kell egyszerre a feladatokat megszabni: körvonalazni kell egyfelől a közművelődési, másfelől a tudományos könyvtárak munkájának irányát. A közművelődési érdekek mindig jelentősebbek és sürgetőbb igényrel jelentkeznek. Ezek vetik fel azonnal a tudományos könyvtári problémákat is; már akkor, amikor tudománypolitikai elveket – bonyolultabb voltuknál fogva – még nem lehetett tisztázni.

Ehhez még hozzáfűzhetjük, hogy a Tanácsköztársaság viszonyaihoz képest sokkal kedvezőbb körülményeink között sem tudtuk még mi sem megoldani tudományos kutatás és tudományos könyvtári feltárás, szolgáltatás tervszerű összehangolását.

2. A tudományos kutatás stratégiája, a könyvtárak közvetítő, összekötő szerepe

A Magyar Tanácsköztársaság tudománypolitikájának és könyvtárpolitikájának együttes vizsgálata számos tanulsággal szolgál a ma tudománypolitikusai és könyvtárpolitikusai számára.

Sokoldalúan igazolja a társadalmi-gazdasági átalakulás és a művelődés, tudomány kölcsönhatásaira vonatkozó nézeteinket. A 4–5 hónapra, a rendkívül rövid történelmi időszakra korlátozott politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális tevékenység egymáshoz kulcsolódó összefüggései mutatják, hogy a haladó társadalmi mozgalom forradalmi hullámain a kulturális alkotó készség milyen felfokozottan juthat érvényre. Az egész társadalom kulturális színvonala emelésének milyen tömegmértetű emelői szabadulnak fel. A kultúra hatókörének a korábban szűkre szabotthoz képest társadalmi méretekben való kitágítása, a kulturális szolgáltatások mennyiségének növekedése az adott ország általános műveltségi színvonalának minőségi fejlődését eredményezi, megtermékenyíti a tudományt, új alkotások születésének feltételeit teremti meg. Egzakt módon, természettudományos pontossággal persze nehéz felidézni a kultúrában, tudományban elért fejlődési fokot. De a haladás mutatói az uralkodó eszmékből, nézetekből és az emberek tetteiből – az események, tények gondos tanulmányozásával – mégis kellő biztonsággal kitapinthatók. A kultúrpolitikusok és könyvtárpolitikusok felfogásaiból és cselekedeteiből kiolvasható, hogy minden korábbi uralkodó szemlélettel szemben náluk állt legmagasabb fokon a természet és társadalom törvényszerűségeinek, valamint a megismerés törvényszerűségeinek a felismerése. Más oldalról nézve: a szocialista berendezkedésre irányuló társadalmi feltételek adtak igazán lehetőséget a kulturális folyamat törvényeinek felismeréséhez, a tudományos eligazodási szándék érvényesüléséhez. A természetet és a társadalmat kutatók az igaz, tudományos válaszok felkutatására indulhattak, mert a társadalmi rendnek nem kellett lepleznie a valóságot. Társadalmi haladás és tudományos megismerés érdeke – történelmünk folyamán először – egybevágot. A hivatalos tudománypolitika a kutatást erkölcsileg és anyagilag támogatta, sőt az uralkodó osztályok és egyúttal az egész nép érdekében pártosan követelte. Kiterjedt a figyelme a természet és társadalom kutatásaira egyaránt, érdekeivel nem állt ellentétben a tudomány egységét valló felfogás. A szintézis korszaka kezdődhetett volna el.

Ismeretes, hogy a múlt század második felétől az osztálytársadalmak uralkodó osztályainak érdekeivel ellentétben áll a társadalomtudományok – az időközben megszületett egzakt társadalomszemlélettől, a marxista társadalomkutatástól befolyásolt, egyáltalán a társadalmi valóságot tanulmányozó kutatások – ösztönzése, támogatása. A természet kutatásának eredményeit ideológiai konzekvenciái nélkül

elfogadják a hivatalos körök. Nem is támaszthatnak hatásos akadályokat, mert a természettudományok, a technikai tudományok fejlődése a termeléssel közvetlen kapcsolatban áll, haladásának fékezésére lehetnek átmenetileg ható módszerek, de megakadályozása az uralkodó hivatalnokok hatáskörén kívül esik. A természettudományok és a társadalomtudományok ilyen sajátos körülmények között alakuló fejlődése, az uralkodó osztályoknak az egyes tudományokkal szemben megkülönböztető magatartása következtében a természeti kutatása és a társadalmi törvények megragadása, valamint a megismerésre vonatkozó ismeretágak között az elkülönülés részei, majd szakadékaik kezdenek nyiladozni, tátongani. Hazánkban is a tudományok egyenőtlen fejlődésének folyamata alakul ki. A tudományok egyik nagy csoportja a társadalom anyagi fejlődésével összefüggésben alakul és hat vissza a termelés módszereinek megváltoztatására. A tudományok másik nagy csoportja a gondolati, tudati fejlődéssel szövődik össze, aminek tartalmát az uralkodó ideológiai nézetek határozzák meg. A társadalmi valóság feltárását alátámasztó kutatások megállapításai, a belőlük leszűrhető eszmék kevés hatást gyakorolnak a kor ideológiájára, korlátozottan hatnak a társadalmi viszonyok befolyásolására.

Hazánkban a Tanácsköztársaság egységes tulajdon- és társadalmi viszonyai talaján megnyílik az út a tudományok egyenletes fejlődése számára, polgárjogot nyerne a társadalomtudományok, illetve érvényre juthat a társadalmi valóságot történelmi perspektívában feltáró társadalmi tudományok csoportja. Egységbe foghatók az addig külön utakat járó természetet vizsgálók és társadalmat kutatók. Egységbe fogható az anyagi és szellemi kultúra, az emberi kultúra technikai és ideológiai oldala, megszűnik a kiváltságok folytán kialakult, osztálytartalmát tekintve kettős kultúra. A tudományt megtermékenyíti a tömegekkel való kapcsolata, mert: „Végző soron a nép hivatott a tudomány értelmét és értékét legfelsőbb bírónak megítélni. Ha a tudomány titokként őrzik kevés számú kiválasztott körében, akkor szükségképpen összefonódik az uralkodó osztályok érdekeivel, s elszigetelődik attól a belátástól és ösztönzéstől, amit a nép szükségleteivel és képességei révén nyerhet.”⁴⁰

A Tanácsköztársaság tudánypolitikusai kihasználták a forradalom kínálta lehetőségeket a tudomány és tömeg kapcsolatainak fejlesztésére. Az egyetemi reformot célzó intézkedések, a munkásegyletem létesítése, a már-már idejéjé multnak, elavultnak látszó intézmények, a múzeumok munkájának új tartalommal való megtöltése – mind-mind erre utalnak. A tanácskormányt a kutatóintézetek létrehozásában az vezette, hogy összehozza „a proletáriátust a társadalomtudományokkal és természettudományokkal...”⁴¹ Az első kutatóintézet – a Történelmi Materializmus Kutatóintézete – meg is nyílt.

„A másik szövetségessel, a természettudománnyal” való kapcsolat megteremtésében értékes előmunkákat végeztek kiváló természettudósok.

A kor követelte tudományelméleti igényeknek megfelelően a természettudományok és a szellemi tudományok közötti résbe benyomult a társadalomtudomány társadalomalakító fegyverzetével, hogy a természettudományok partnereként, az ideológiai tudományokra hatást gyakorolva, harmóniába ölelje a tudományok egész mezejét. A Történelmi Materializmus Kutató Intézet feladatairól így tájékoztat a Vörös Újság: „Az Intézet célja, egységes irányt adni a történelmi kutatásoknak, kijelölni és megoldani azokat a feladatokat, melyek egyrészt a történelmi materializmus elméletének teljes kiépítésével, másrészt annak alkalmazásával kapcsolatosak. Az alkalmazásra a legközvetlenebb terület Magyarország története, melynek feldol-

⁴⁰ BERNAL, J. D.: Tudomány és történelem. Bp. 1963. 9. l.

⁴¹ KÓHALMI BÉLA: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 20. l.

gozásába a történelmi materializmus szellemét nem dilleltáns kísérletezések és oda-
vetett jelszavak, de rendszeres anyagfeldolgozás alaján belevinni a legelső tennivaló.
A másik legfontosabb feladat, hogy a szellemi élet egész világát, a marxizmus néző-
pontján át, elemzés tárgyává tegyék. Az irodalomtörténeti, művészettörténeti, val-
lástörténeti osztályok lesznek hivatva ezen a téren irányítást adni az új generáció-
nak.⁴²

Az ilyen iránymutatások tudomáypolitikai nézeteiben fellelhetők a tudomány
társadalmi meghatározottságáról és a tudomány társadalomra gyakorolt befolyásá-
ról felismert adottságok és lehetőségek. Ennek a tudomáypolitikának a kor ideoló-
giájára gyakorolt közvetlen hatása – nehezen mérhető ugyan – vitathatatlan.
(Hatni fog a Tanácsköztársaság bukása után is, az ellenforradalom vezető kultúr-
politikuskai sem tudják kivonni magukat befolyása alól.) Könnyebben mérhető
lenne az a tudomáypolitikai hatás, melynek a révén a tudomány a termelés mód-
szereinek megváltoztatására hatott. Sajnos azonban a termelés háború utáni szét-
hullott állapota, a „szociális termelés” rövid időtartama nem tették lehetővé, hogy
a tudomány hatásosan siessen a termelés segítségére. A Műszaki Tanács megalakulá-
sakor hiába hangzott el, hogy: „Sehol egy igazi tudományon alapon nyugvó terme-
lésnek olyan nagy jelentősége nem lehet, mint abban a társadalomban, amelyet tisztán
a dolgozók munkája tart fenn.”⁴³ Ezek a szavak már július utolsó napjaiban
hangzottak el, a Tanácsköztársaság idejének utolsó napjaiban. De jövőbe tekintők e
gondolatok: a tudomány és a tömegek kapcsolatának perspektívájára utalnak. Ak-
kor, amikor még világviszonylatban sem lehet beszélni az ipari tudomány koráról
(az 1920-as, 30-as évektől számíthatjuk azt), az első magyar szocialista forradalom
gazdasági vezetése már korszerűen látja tudomány és társadalom, tudomány és ter-
melés kapcsolatát.

A tudomáypolitikai elvekkel összhangban, sőt bizonyos értelemben még ki-
forrottabban, lényegében kialakultak a korszerű könyvtárpolitikai elvek is. Ha a
tudomáypolitikai gyakorlattal nem is szervesen egybekapcsoltan, de azokkal pár-
huzamosan, azokkal teljesen egybevágón formálódtak ki a könyvtárak társadalmi
funkcióját meghatározó tervek, programok. A könyvtárak tudomány és tömeg kö-
zötti közvetítő szerepének kijelölése tudomáypolitikai érdekű, jelentőségű, sőt a
tudomány közvetlen érdekeit szolgáló felismerés volt. Közvetítő, kapcsoló szálakat
szőttek a könyvtárügyi népbiztosok tudomány és társadalom, tudomány és termelés,
tudomány és tudomány között, akkor, amikor a közművelődési könyvtári hálózatra
és a szakkönyvtárak rendszerére vonatkozó terveiket készítették és a tervek gyakor-
latban való realizálására törekedtek. Amikor a könyvtári front feladatait felrajzol-
ták, nemcsak könyvtárpolitikusok, hanem egyben tudomáypolitikusok is voltak.
A szakkönyvtárak rendszerének kiépítésére vonatkozó programok világosan mutat-
ják a tudományelméleti felkészültséget, a korszerű tudományfelfogást, a kor szín-
vonalán álló tudományos gondolkodást. Levonták a tudományok differenciálódásá-
ból és integrálódásából lesűrhető konzekvenciákat, számoltak az új tudományok
polgárjogával. Világosan jelentkezett a követelmény: mivel a tudományos könyvtá-
rak szakrendszerei elavultak, a tudomány állásának megfelelő szakrendszerekkel
kell azokat pótolni. A legjelentékenyebb tudományos könyvtárak között együttmü-
ködést kell teremteni (Akadémiai Könyvtár, Egyetemi Könyvtár). Erős könyvbázis-
sal, nagy társadalomtudományi könyvtári hálózatot kell kifejleszteni (a Szabó Ervin

⁴² A Történelmi Materializmus Kutató Intézete. – Vörös Újság, 1919. június 18-i szám.

⁴³ A Műszaki Tanács megalakulása. [Varga Jenő népbiztos nyilatkozatából.] – Népszava, 1919.
július 26-i szám.

Könyvtár központi irányításával). Kiterjedt a figyelem a természettudományi szak-könyvtárak hatékonyabb működésének előmozdítására. A kutatóintézeti könyvtárak hálózatának kiépítése azonban maguknak az intézeteknek a létesítésétől függött. A kutatás feltételeinek javítására központi katalógusok, összkatalógus felállítását tervezték. És ami mindennél jobban bizonyítja a korszerű könyvtári törekvéseket, a tudománypolitikai felismeréseket: a könyvtárpolitikai alapelvek között szerepelt egy központi könyvtári és bibliográfiai felvilágosító iroda szervezése.

Lehet-e könyvtárpolitikának nevezni Wlassicsék bürokráciába fulladt, főleg a köteteket megtöltő jelentések gyártásában kimerülő könyvtárszervező tevékenységét? Az egész magyar tudományos élet nélkülözött működésük idején az átfogó, az egész tudományos világot egységbe forrasztó kutató lendületet. Hiányzott a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének a munkájából minden olyan eszme vagy irányelv, ami mértéket adott volna a különböző könyvtári szakterületek jelentőségének megítéléséhez.

A Tanácsköztársaság könyvtárpolitikája pedig szakított az üres mennyiségi szemlélettel, a könyvtárügy irányításának hivatalnoki módszereivel és az igényes, valóban a tudományt szolgáló könyvtári munka megalapozása érdekében Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet felállítását rendelte el.

Könyvtári munka és tudományos kutatást szolgáló tudományos tájékoztatás, gyakorlati könyvtári tevékenység és elméleti megalapozás – ezek igazán előremutató könyvtárpolitikai felfogást bizonyítanak.

A Tanácsköztársaság tudománypolitikájának és könyvtárpolitikájának együttes vizsgálata közben meggyőződhattünk arról, hogy a tudományos kutatásokról és a könyvtári munkáról vallott nézetek színvonalában, érettségi fokában pontosan tükröződik nemcsak az ország műveltségi állapota, hanem az uralkodó, pontosabban a hatalmon levő osztály ideológiája, művelődéspolitikai célkitűzése is. Fény derült arra a körülményre, hogy a tudománypolitikában nem lehet figyelmen kívül hagyni, számításra kívül hagyni a könyvtárak több viszonylatú közvetítő szerepét, a tudományos kutatásra gyakorolt hatását, a kutatás lehetőségeit megsokszorozó szolgáltatásait; a könyvtárak politikában, társadalomépítésben, természetben, művelődésben betöltendő szerepét. Úgy véljük, rávilágítottunk arra is, hogy a könyvtárak önmagukban való szemlélete tarthatatlan, a könyvtárpolitikuskoknak egyben tudománypolitikai felkészültséggel kell rendelkezniük. A vezető könyvtárosok haladó mozgalmakkal való, az általános művelődés és a tudományos kutatás időszerű problémáival való eleven kapcsolata biztosíthatja a könyvtári munka révűtjainak elkerülését. Az éppen időszerű, soronlevő munka a művelődés és a tudományos kutatás történeti perspektívájába állítva nyerhet értelmet. A művelődés és a kutató munka alakulása folyamatában ismerhetők fel azok a fő tendenciák, amelyek egy-egy kor tudományosságát, tudományelméleti állapotát, ideológiai arculatát meghatározzák. Igazolást nyert, hogy akár a kutatók, akár a könyvtárosok olyan feladatokat tűzhetnek maguk elé, amelyek az adott társadalmi-gazdasági viszonyokkal összhangban állnak, illetve kiemelkedő személyiségek hosszabb történelmi időszakok szakemberei számára képesek iránymutatásokat szabni, korukon túltekintő előrelátással a jövő szakembereinek is példát mutatva.

A Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának tanulmányozásából megállapíthatjuk, hogy a vezető könyvtárosok a kor tudományosságához képest kellő felkészültséget tanúsítottak, nézeteikkel ma is segítségül szolgálnak tudományra alapozott társadalomépítő munkánkhoz.

DIE REVOLUTIONÄRE ERBSCHAFT UNSERER WISSENSCHAFTSPOLITIK UND BIBLIOTHEKSPOLITIK

Die Organisationstätigkeit der Ungarischen Räterepublik und ihrer Vorereignisse auf dem Gebiet der Wissenschaft und des Bibliothekswesens

ZUSAMMENFASSUNG:

1. Bestrebungen nach der Verknüpfung der Wissenschaft und der Gessellschaft:

Eine umfangreiche Wissenschaftspolitik konnte auf der durch die Machteroberung der Arbeiterklasse geschaffenen ökonomischen und gesellschaftlichen Grundlage beginnen (1919); während der revolutionären Periode trat natürlicherweise ihre wissenschaftsorganisatorische Seite in den Vordergrund. Zu dieser Zeit wurden in Ungarn zum ersten Mal Versuche angestellt – um die ungleichmässige Entwicklung der Wissenschaften zu beeinflussen – zur mehr zeitgemässen Bestimmung der Richtungen und Proportionen der Forschungen, zur Anerkennung der Rolle der naturwissenschaftlichen Grundforschungen, zur Benutzung der weltanschaulichen Rolle der naturwissenschaftlichen Bildung, zur Verknüpfung von Wissenschaft und Produktion. Auch die Erforschung der Entwicklungsgesetzmässigkeiten der Gesellschaft und der Geschichte der Gesellschaft erscheint zum ersten Mal im klar formulierten Programm der Wissenschaftspolitik. Die zeitgemässe wissenschaftspolitische Auffassung kommt im Zustandebringen der wissenschaftlichen Räte (z. B. Wissenschaftlich-Technischer Rat des Volkswirtschaftsrates), in der Organisation selbständiger Forschungsinstitute, (z. B. das Forschungsinstitut des Historischen Materialismus), zum Ausdruck; und hier äussern sich die Ideen, die die Harmonie der staatlichen und gesellschaftlichen Leitung widerspiegeln. Die Verbindungen der Wissenschaft und der Produktion, der Wissenschaft und der Gesellschaft, der Wissenschaft und der Bewusstseinsbildung werden in der ungarischen Wissenschaftsgeschichte zum ersten Mal hier formuliert. Die die Interessen der ganzen Gesellschaft vertretende Wissenschaftspolitik wird hier das offizielle Programm der machhabenden Klasse des Staates.

2. Die Bibliothekaren in der vordersten Linie des Kampfes um den Fortschritt

a) *Die floskelhafte offizielle Kulturpolitik und die aus der „kausalen Betrachtung“ der Gesellschaft stammende, im Zeichen der Fachmässigkeit stehende Bibliothekspolitik.* Im letzten Jahrzehnt des vorigen Jahrhunderts finden wir weder Bibliothekaren noch Kulturpolitiker, die die gesellschaftliche Funktion der Bibliotheken, ihre Rolle, die ihr in der Wirtschaft, in der Gesellschaft, in der Bildung, in der Wissenschaft zufallen muss, erkannten. Wir können nicht über bibliothekspolitischen Konzeptionen sprechen, besonders nicht im Zusammenhang mit der Wissenschaftspolitik. Aber am Anfang unseres Jahrhunderts mussten infolge des Differenzierungsprozesses der Produktion, der Gesellschaft, weiterhin des Beschleunigungsprozesses der Urbanisation; der Differenzierung der Arbeit, der Arbeit der Intelligenz, der Wissenschaft neue Bestrebungen im Bibliothekswesen entstehen. Die Spezialisierung ruft Fachbibliotheken ins Leben: das Problem der Stadtbib-

liotheken wird auf dem Niveau der stadtpolitischen Fragen erhöht, die Spezialisierung der Arbeit fordert eine Fachbildung, die gesellschaftlichen Bewegungen betreiben Demokratisierung der Bildung, die Verstärkung der Öffentlichkeit der Bibliotheken. Der Widerspruch zwischen dem Anspruch nach einer, von der gesellschaftlichen Realität verlangten, im Zeichen der Fachmässigkeit stehenden Bibliothekspolitik und der allgemeinen, floskelhaften, in der Leitung der Bibliotheken sich zeigenden kulturpolitischen Anschauungen.

b) *Erwin Szabó, der Begründer unserer Bibliothekspolitik.* Wir können es für gesetzmässig halten, dass die gesellschaftliche Bewegung zu dieser Periode einen fortschrittlichen Bibliothekar erzeugte. Erwin Szabó wurde der Fürsprecher der modernen Bestrebungen im Bibliothekswesen. Für das Bibliothekswesen bedeutet einen besonderen Vorteil: er erkannte, dass die gesellschaftlichen Gesetzmässigkeiten zur Geltung kommen. Seine Anschauungen, seine kulturpolitischen Auffassungen wurden im Kampf geboren. Wenn auch er seine Anschauungen im Zusammenhang mit der Arbeit der Bibliotheken, seine Auffassungen über die gesellschaftliche Funktion der Bibliothek nicht in Punkten oder in einem besonderen Programm zusammenfasste, leuchtet aus seinen Offenbarungen, hintergeblieben Schriften: (die Sammlung seiner, in ungarischen Sprache erschienenen bibliothekswissenschaftlichen, bildungspolitischen Artikel, Aufsätze und Kritiken wurde in 1959 Budapest, veröffentlicht), eine vollkommene, auch unseren Begriffen entsprechende bibliothekspolitische Konzeption hervor; die erste grossangelegte theoretische Grundlegung in der Geschichte der ungarischen Bibliothekstätigkeit, die bis heute gültig ist.

c) *Die kommunistische Bibliothekspolitik.* Die bibliothekarische Arbeit wurde in der Bildungsgeschichte unseres Volkes unter den von der Räterepublik zustande gebrachten objektiven Vermögens- und Klassenverhältnissen zum ersten Mal eine Sache von gesellschaftlichem Masse und Bedeutung. Auch die subjektiven Voraussetzungen der Leitung der Bibliotheksaktivitäten fehlten nicht, weil die zur sozialistischen Arbeit gerüsteten Fachleute, die Anhänger von Erwin Szabó auftraten. László Dienes, Béla Köhalmi, wie es mit aller Bestimmtheit kann behauptet werden, eine Wirkung auf die Gestaltung der ganzen Bildungspolitik ausübten. László Dienes, Volkskommissar für Bibliothekswesen, schrieb zur Zeit der Räterepublik, am 4-ten Mai 1919 in die Zeitung „Vörös Újság“ einen Artikel unter dem Titel: „Die kommunistische Bibliothekspolitik“. Die bibliothekspolitische Auffassung wurde bis heute nicht prägnanter, was die Ideenlinie betrifft klarer, allgemeinverständlicher, fachmässiger, die Interessen sowohl der Bildung als auch der Forschung und der Fachbildung begreifend, auseinandergesetzt.

3. Die Strategie der wissenschaftlichen Forschung, die Rolle der Bibliotheken als Vermittler und Bindungskraft

In den wissenschaftspolitischen Anschauungen der Räterepublik sind die über die gesellschaftliche Bestimmtheit der Wissenschaft und über die Wirkung der Wissenschaft auf die Gesellschaft anerkannte Begebenheiten und Möglichkeiten auffindbar. Es wurde ans Licht gebracht, dass die Rolle der Bibliotheken als Vermittler in mehreren Relationen, ihre Wirkung auf die wissenschaftliche Forschung; ihre Leistungen, die die Möglichkeiten der Forschung vervielfältigen; die Rolle der Bibliothek in der Politik, im Aufbau der Gesellschaft, in der Produktion, in der Bildung darf nicht ausser acht lassen werden. Die Betrachtung der Bibliotheken in

sich selbst ist nicht mehr aufrechtzuerhalten, die Bibliothekspolitiker sollen gleichzeitig Wissenschaftspolitiker sein. Die lebendige Verbindung der leitenden Bibliothekaren mit den fortschrittlichen Bewegungen, mit der zeitgemässen Erscheinungen der allgemeinen Bildung und der wissenschaftlichen Forschung kann die Vermeidung der Irrwege sichern. Im Prozess der Bildung und der Forschungsarbeit sind die Haupttendenzen erkennbar, die die Wissenschaftlichkeit, den wissenschaftlichen-theoretischen Stand, das ideologische Gesicht einer Periode bestimmen. Zur Zeit der Räterepublik wurden die modernen bibliothekspolitischen Prinzipien, im Einklang mit den wissenschaftspolitischen Prinzipien – in gewissem Sinne sogar diese überwunden – herausgebildet. Die leitenden Bibliothekaren zeigten eine der Wissenschaftlichkeit der Periode entsprechende Rüstung, sie trugen mit ihren Anschauungen unserer Arbeit bei, die den Aufbau der Gesellschaft auf die Wissenschaft gründet.

РЕВОЛЮЦИОННЫЕ ТРАДИЦИИ ПОЛИТИКИ В ОБЛАСТИ НАУКИ И БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА ОРГАНИЗАТОРСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ОБЛАСТИ БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА

Резюме

1. Стремление приблизить науку к требованиям общества

На основе экономической и общественной базы, созданной властью рабочего класса (1919), в Венгрии могла начаться всеохватывающая деятельность в области науки, при этом на первый план выдвинулась организаторская сторона вопроса. В это время на нашей родине делается попытка преодолеть неравномерность развития отдельных отраслей науки, достигнуть пропорций в развитии научных исследований, требуемых современностью, выявить значение общетеоретических научных исследований, использовать значение естественно-научного образования для формирования мировоззрения, приблизить науку к требованиям общества. Впервые ясно формулируется программа политики в области науки и программа исследований развития общества и исследований истории общества. Новые взгляды в политике в области науки, взгляды отражающие единство государственного и общественного управления проявляются в создании научных советов (напр. Научно-технический Совет Народнохозяйственного Совета), в организации самостоятельных научно-исследовательских кафедр (напр. Научно-исследовательская кафедра исторического материализма). Во время Венгерской Советской Республики политика в области науки становится официальной программой классов, стоявших у власти и представляет собой интересы всего общества.

2. Библиотекари в первых рядах борьбы за прогресс

а) Красивые слова официальной культурной политики и политики в области библиотечного дела, которая вытекает из специфики данной науки

В последние десятилетия прошлого века на нашей родине еще нет ни одного библиотекаря, или деятеля в области культуры, который признавал бы общественную функцию библиотек, роль библиотек в хозяйстве, в обществе, в образовании и в науке. Нельзя говорить о концепциях политики в области библиотечного дела, особенно об отношении политики в области науки. К началу нашего века в результате дифференцирования общества и производства, посредством ускорения процесса урбанизации, вследствие дифференциации науки и интеллектуальной работы нужны были появиться новые тенденции в области библиотечного дела. Вследствие специализации появляются специальные библиотеки, дело городских библиотек поднимается до уровня других политических вопросов; дифференцирование производства требует специального образования, а общественное движение ускоряет демократизацию образования, увеличения общественной роли библиотек. Растет противоречие между требованиями общественной деятельности и цветистыми фразами официальной политики в области науки.

б) Эрвин Сабо — основатель нашей политики в области библиотечного дела

Закономерно, что общественное движение выдвинуло в эту эпоху передового библиотекаря. Эрвин Сабо становится представителем и выразителем современных, библиотечных стремлений. Тот факт, — что он осознал действие общественных законов — является особо выгодным для его специальности. Его взгляды на политику в области библиотечного дела рождались в борьбе. Хотя Эрвин Сабо отдельно не сформулировал свою программу, связанную с работой библиотеки, об общественной функции библиотек, все-таки по отдельным высказываниям, по оставшимся сочинениям (Сборник статей, сочинений и критических замечаний Эрвина Сабо, посвященных библиотечной науке и вопросам в области просвеще-

ния на венгерском языке. Бп. 1959.) можно получить представление о его концепции в отношении политики в области библиотечного дела, близка к нашим представлениям. В истории венгерской библиотечной деятельности это такого типа, основные положения которой действуют и сегодня.

в) Коммунистическая политика в области библиотечного дела

В истории культуры нашего народа библиотечная работа могла стать делом общественного значения, только при объективных условиях отмены частной собственности и изменения классовой структуры общества, созданных ВСР-ой. Существовали и субъективные условия новых тенденций в развитии библиотечного дела, т. к. в самом начале ВРС-и были такие специалисты, подготовленные и готовые к социалистическому труду, как последователи Эрвина Сабо: Ласло Дизнеш и Бела Кехалми, которые оказали большое влияние на развитие, формулирование принципов политики в области культуры. В „Красной газете”, вышедшей 4 мая 1919 года, была напечатана статья Ласло Дизнеша, наркома просвещения под заглавием: „Коммунистическая политика в области библиотечного дела”. До тех пор в Венгрии никто не изложил яснее, общедоступнее, научнее понятие принципов политики в области библиотечного дела в связи с интересами просвещения, исследований и специализации.

3. Стратегия научного исследования. Связывающая роль библиотек

Принципы политики в области науки во время ВСР-и заключает в себе предпосылки и возможности, утверждающие общественную роль науки и влияние науки на общество. Оказалось, что в политике в области науки нельзя не обратить внимание на способствующую посредническую роль библиотеки; на влияние оказываемое ею на научное исследование; на помощь, умножающую возможности исследований; на место и роль библиотек в политике, в строительстве общества. Взгляд „библиотека для библиотеки” — несостоятелен; деятели, занимающиеся этими вопросами должны знать проблемы принципы политики в области науки. Только связь ведущих библиотекарей с прогрессивным движением, знание ими актуальных событий, явлений научных исследований и проблем общего образования может обеспечить избежание ложного пути в библиотечной работе. В процессе просвещения и исследовательской библиотечной работы можно выделить те главные тенденции, которые определяют, характеризуют состояние научной теории, создают идеологический облик данного века. При ВСР-е основы политики в области библиотечного дела были более развиты, по сравнению с основными принципами политики в области науки, и из них по существу возникли современные принципы политики в области библиотечного дела. Ведущие библиотекари имели достаточное образование и стояли на высоком научном уровне своего времени, их взгляды служат и сегодня бильшиям подспорьем строительству нашего общества.